

21. Mustafa Kutlu'nun gezi kitaplarına göre İstanbul'u

Ahmet KOÇAK¹

APA: Koçak, A. (2023). Mustafa Kutlu'nun gezi kitaplarına göre İstanbul'u. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö12), 261-271. DOI: 10.29000/rumelide.1330468.

Öz

Türk edebiyatında edebi bir tür olarak gezi/seyahat yazıları, yazarının ziyaret ettiği, bulunduğu yerlerdeki özellikleri edebi bir üslupla yazıya aktarması bakımından son derece önemli metinlerdir. Gezi yazıları, yazarın yaşadığı yerden şu ya da bu sebeple gittiği başka bir şehri, ülkeyi, kıtayı konu olabileceği gibi aynı şehrin içindeki bir seyahatini de ele alabilir. İstanbul, tarihi ve kültürel mirası ile gezi yazıları içinde önemli bir konumdadır. İstanbul konulu gezi yazıları ele alındığında Türk Edebiyatı'nın önemli hikâyecilerinden birisi olan Mustafa Kutlu'nun kaleme almış olduğu “*İstanbul Gezi Yazıları -1- Topkapı'dan Topkapı'ya, İstanbul Gezi Yazıları -2- Haliç ile Çepeçevre İstanbul ve İstanbul Gezi Yazıları -3- Boğaziçi*” başlıklı üç eseri, İstanbul'un tarihi ve kültürel yapısının incelenmesi açısından kaynak olabilecek niteliktedir. Yazar eserlerinde İstanbul'a geldiği tarihten itibaren gezdiği birbirinden farklı mekânları kendine has bir üslup ile tanıtmıştır. Eserlerde öne çıkan en belirgin özellik mekânların tasvirinin salt gözleme dayalı olmamasıdır. Gözlemlere yazarın perspektifinden yorumlar eşlik etmekte ve yer yer düşülen dipnotlarla okuyucunun mekânlar hakkında daha geniş bilgilere sahip olması sağlanmaktadır. Sade bir üslupla İstanbul yazılarını kaleme alan Kutlu, adeta okuyucuya metinler üzerinden canlı bir İstanbul seyahatine çıkartır. Bu çalışmada Mustafa Kutlu'nun bahsi geçen eserleri incelenmiş, gezilen mekânların tasnifi yapılarak hangi semtleri, hangi mekânları öne çıkarttığı tespit edilmiş ve gezi yazısı türü çerçevesinde analiz edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Mustafa Kutlu, İstanbul, İstanbul Gezi Yazıları, Boğaziçi, Topkapı

İstanbul in Mustafa Kutlu's travelogues

Abstract

Travel literature is a significant literary genre in Turkish literature, as it provides a literary perspective on the features of the places visited by the author. It may be about a different city, country, or continent, as well as a journey within the same city. Istanbul, with its rich historical and cultural heritage, holds a significant place in travelogues. In this regard, Mustafa Kutlu, one of the most prominent storytellers in Turkish Literature, has written several works on Istanbul, including “*Istanbul Travelogues -1- From Topkapı to Topkapı,*” “*Istanbul Travelogues -2- Golden Horn and All Around Istanbul,*” and “*Istanbul Travelogues -3- Bosphorus,*” which can serve as a source for examining the historical and cultural structure of Istanbul. Kutlu, in these works, introduces various places he has visited since he came to Istanbul in a unique style. The most notable aspect of his works is that the descriptions of the places are not solely based on observation but they are also accompanied by the author's perspective and footnotes that provide readers with more extensive information about the locations. Kutlu's simple writing style takes the reader on a lively journey through Istanbul. This

¹ Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, (İstanbul, Türkiye), ahkocak@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0033-4188 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 21.06.2023-kabul tarihi: 20.07.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1330468]

study analyzes Kutlu's aforementioned works, classifies the visited places, and determines which districts and locations were highlighted within the framework of his travelogues.

Keywords: Mustafa Kutlu, Istanbul, Istanbul Travelogues, Bosphorus, Topkapı

Giriş

Tarih boyunca insan, yaşadığı yerden farklı mekânlara, farklı coğrafyalara gitme, yeni yerler keşfetme, farklı kültürler ve yeni insanlar tanıma isteğiyle yaşadığı bölgeden ayrılarak seyahate çıkmıştır. Arapça “gezmek, gezi” anlamında Arapça seyâhat ile (aslî siyâhat) Farsça nâme (risâle, mektup) kelimelerinden oluşan seyâhat-nâme “gezi mektubu, gezi eseri” mânasına gelir. Kimi araştırmacılar tarafından hâtıranın bir alt türü olarak da sayılan seyahatnâme günlük, biyografi ve otobiyografiyle de yakından ilişkili bir türdür. Seyahatnamelerin en önemli malzemesi yazarın gezdiği coğrafyadaki olay, bilgi ve anlayış farklılığı gibi değişikliklerden de bu eserlerde bahsedilmesidir (Coşkun, 2009: 16). Zaman zaman seyahatnameler hatıra türü ile bir tutulsa da seyahatnamelerin coğrafyayı temel alması, türü hatıradan ayıran en önemli özelliğidir (Asiltürk, 2000: 17). Gezi ve hatıra, hayatı olduğuna yakın bir tarzda anlatmak bakımından kurgusal tarafı daha az olan türler olduğundan yaratıcı faaliyet ve sembollerle ortaya çıkan sanat ürünlerinden biraz daha uzaktır. Bu nedenle ki edebiyat tarihlerinde türlerin gelişimi, tasnif, tespit ve analiz edilirken gezi ve hatıra gibi türler belli başlıklar olarak yer tutmaz (Örgen, 2011: 141).

Türk edebiyatında XV. yüzyılda ilk örnekleri görülmeye başlanan seyahatname türündeki eserlerin en kapsamlısı ve bu türün müstakil hale gelmesinin öncüsü sayılan eser Evliya Çelebi Seyahatnamesi'dir. Evliya Çelebi'nin, XVII. yüzyılda Osmanlı coğrafyasının tarihi, gelenek görenek, folklor, sanat ve zanaatı hakkında çok geniş bilgiler verdiği Seyahatname on ciltlik dev bir eserdir (İlgüner, 1995: 529-533; Tezcan, 2009: 16-19). Ayrıca her ne kadar manzum eserler olsa da şehrengizler ve XVII. yüzyılın ikinci yarısında görülmeye başlanan sefaretnameler de seyahatname türü içerisinde gösterilebilir. XVIII. yüzyılda padişah III. Ahmet tarafından 1720 yılında Fransa'ya elçi olarak gönderilen Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet'in dönüşünde elçilik raporu olarak sunduğu Fransa Sefaretnamesi² Osmanlı'nın Batılılaşma serüveni içerisinde çok önemli bir role sahiptir. Sefaretname, Osmanlı'nın Batıyı tanımasında etkili olmasının yanı sıra devlette ve toplumda bazı değişimlere de yol açmıştır (Asiltürk, 2000: 28). Ahmet Hamdi Tanpınar, hiçbir kitabın batılılaşma tarihimizde Yirmisekiz Çelebi Mehmet'in sefaretnamesi kadar mühim bir yere sahip olamayacağını ve bu sefaretnamede bütün bir batılılaşma programının gizli olduğunu söyler. Ona göre Yirmisekiz Çelebi Mehmet, bakmasını, görmesini ve göstermesini bilen nadir yaratıcılardandır. Yazdığı küçük sefaretnamede devrinin bütün Fransa'sını bulmak mümkündür (Tanpınar, 2006: 54).

XIX. yüzyıla gelindiğinde ise, ulaşım imkânlarının da gelişip yaygınlaşmasıyla sadece şehirlerin sınırları dâhilinde ya da şehirlerarası değil (Ahmet Midhat 1892, Koçak 2016), ülke dışına yapılan seyahatleri konu alan seyahatname türünde eser sayısının da arttığı görülmektedir. Hayrullah Efendi'nin Avrupa Seyahatnâmesi (haz. Belkıs Altunış-Gürsoy, Ankara 2002.; Ömer Lütfi, Ümid Burnu Seyahatnâmesi (İstanbul 1292) bunlardan bazılarıdır (Coşkun, 2009: 13-16). Bunların yanı sıra Türk basını ve edebiyatı için on dokuzuncu yüz yılın sonlarında kısa aralıklarla Avrupa'ya seyahat eden ve bu seyahatleri kaleme alan Ahmet Mithat Efendi'nin *Avrupa'da Bir Cevelan*'ı (1305/1889) ve Ahmet İhsan'ın *Avrupa'da Ne*

² Bk. Yirmisekiz Mehmed Çelebi, *Paris'te Bir Osmanlı Sefiri: Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi*, haz. ve sad.: Şevket Rado, 7. bs. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

Gördüm'ü (1307/1891) Osmanlı aydınının Batı'yı tanıma macerasında yeri oldukça farklı ve önemli eserlerdir (Koçak, 2022: 69-102).

Oswald Spengler "Dünya tarihi, şehirli insanın tarihidir." der. Bu şehir, dünya üzerinde iki kıtayı birbirine bağlayan Boğaz'ın iki yakasında kurulmuş, büyük medeniyetlerin merkezi olmuş, dünyanın en uzun ömürlü birkaç imparatorluğundan Bizans ve Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış, Hz. Peygamberin fethini müjdelediği bir şehir ise, durum çok daha farklı ve önemli bir mahiyet kazanır. Türk edebiyatında üzerinde yazılar yazılan, müstakil kitaplara ve en önemlisi manzum eserlere en çok konu olan şehir şüphesiz İstanbul'dur. İstanbul, sadece Türk yazarlarının değil, Avrupalı edebiyatçıların, tarihçilerin ve seyahatçıların da eserlerine konu olmuş, hakkında müstakil kitaplar kaleme alınan bir şehirdir. Tarih içerisinde Doğu'dan ve Batı'dan/Avrupa'dan İstanbul'a seyahat eden pek çok seyyah - yazar İstanbul'la ilgili gözlemlerini ve düşüncelerini seyahatname/gezi yazısı türündeki eserleriyle yansıtmaya çalışmışlardır.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında İstanbul'un Anadolu yakasındaki Beykoz'dan başlayıp birisi Güney'den Körfeze kadar, diğeri de Beykoz'dan başlayıp Riva ve köylerine kadar kayıklarla yapılan seyahati/ geziyi anlatır. Bunlar Ahmet Midhat Efendi'nin *Sayadâne Bir Cevelan (1309/1893)*'i ile Ahmet Midhat Efendi'nin damadı Yenişehirli Halit Eyüp tarafından kaleme alınan *Kayıkla Bir Cevelan (1901)*'idir ki, İstanbul kıyılarına yapılan gezileri anlatır (Koçak, 2016). Cumhuriyet döneminde İstanbul merkezli yerli ve yabancı pek çok yazarın İstanbul'u anlatan eseri yayımlanmıştır. Hatta bir bütün olarak İstanbul değil, İstanbul'un semtlerini, tarihi yarımada'yı ele alan müstakil çalışmalar ortaya konulmuştur.

Cumhuriyet sonrası dönemde usta romancımız Reşat Nuri Güntekin'in yazmış olduğu iki ciltlik "Anadolu Notları"³ gezi yazısı türünün en güzel örneklerinden birisidir. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın deneme türünde kaleme aldığı "Beş Şehir"⁴ adlı eserinde Ankara, İstanbul, Erzurum, Bursa, Konya şehirlerini anlatmıştır. Haldun Taner'in *Berlin Mektupları: Viyana'nın Atlattığı Vartalar (Gezi Notları)*⁵ isimli gezi türündeki eserleri ile o da cumhuriyet sonrası gezi edebiyatımıza katkı sağlayan yazarlarımız arasındadır. Beşir Ayvazoğlu'nun İstanbul'a ait yazdığı eserler ve⁶ yine Orhan Okay'ın bir semti anlattığı Balat kitabı bunlardan bazılarıdır.⁷ Ancak tüm bunlar Doğu Roma ve Osmanlı Devleti gibi tarihin en uzun ömürlü devletlerine başkentlik yapmış, iki kıtayı birbirine bağlayan jeopolitik bir konumda yer alan İstanbul için yine de azdır. Dolayısıyla Türk edebiyatında seyahat/gezi türünde yazılan eserlerde İstanbul'un hak ettiği değer ölçüsünde yer almadığını da söylemek gerekir.

İstanbul Gezi Yazıları -1- (1986) Topkapı'dan Topkapı'ya

Türk edebiyatının son döneminde hikaye türünde verdiği eserlerle haklı bir yer edinen Mustafa Kutlu, bunun dışında deneme, eleştiri, gazete yazıları, senaryo gibi türlerde de yazıyor. Kutlu'nun son yıllarda yazmış olduğu *İstanbul Gezi Yazıları -1- Topkapı'dan Topkapı'ya*⁸, *İstanbul Gezi Yazıları -2- Haliç ile*

3 Reşat Nuri Güntekin, *Anadolu Notları*, 4. bs. 1. C. İnkılap Kitabevi, İstanbul 1962; *Anadolu Notları*, 2. c. İnkılap Kitabevi, İstanbul 1966.

4 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2016.

5 Haldun Taner, *Berlin Mektupları: Viyana'nın Atlattığı Vartalar (Gezi Notları)*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1984.

6 Beşir Ayvazoğlu, *Dersaadet'in Kalbi Beyazıt*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2010; Beşir Ayvazoğlu, *Divanyolu: Bir Caddenin Hikayesi Fethin 550. Yılına Armağan*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003; Beşir Ayvazoğlu, *Geceleyin Dersaadet*, Kapı Yayınları, İstanbul 2013.

7 Orhan Okay, *Balat*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2010.

8 Mustafa Kutlu, *İstanbul Gezi Yazıları -1- (1986) Topkapı'dan Topkapı'ya*, Dergah Yayınları, İstanbul (2021a).

*Çepeçevre İstanbul*⁹, *İstanbul Gezi Yazıları -3- Boğaziçi*¹⁰ isimli kitapları da günümüzde İstanbul'u tanıtan önemli eserler arasında yer almaktadır. Yazar ilk defa İstanbul'a gelişinden itibaren İstanbul'da gördüğü, gezdiği birbirinden farklı mekânları kendine has bir üslup ile tanıtmıştır. 1972 senesinde ailesi ile İstanbul'a gelen Mustafa Kutlu ilk olarak o dönem için çok meşhur olan Topkapı Otogarı'na gelir. Ancak bu otogar çok karışık ve de Hasko şirketine havale edilen Topkapı alt-üst geçidinin inşası nedeni ile yollar iyice dar ve bozuktur. O tarihlerde Bayrampaşa taraflarında yeni otogar inşa ediliyor olmasından kaynaklı bu yerin oraya taşınma ihtimali de göz önünde tutularak, buraya bakım yapılmasına belediye ihtiyaç hissetmez. Yazar daha sonra Trakya Otogarı'nın arka tarafında yer alan Bitpazarına uğrar, buralarda bir müddet dolaşır. Daha sonra Sirkeci Garı'na geçen yazar orada da, yapılan inşaat çalışmaları vs. nedeni ile insanların artık sokaklarına, caddelerine, buldukları semtlere yabancılaşmalarını gözlemler.

Eserinde yazar, köylülerin kente kontrolsüz bir şekilde göç etmesi neticesinde gecekondulaşmanın artmasından, çarpık kentleşmenin oluşmasından bahseder. Kentliler tarafından hor görülmenin köylülere incittiğine, bu insanların artık şehirde söz sahibi olması gerektiğine değinir. Yolculuğunun sonraki aşamasında Bitpazarı'ndan geçip mezarlığın altına çıkan Kutlu, oradan surlardaki kemerli kapı ile vasıtaların geçtiği aralık arasında kalan bölgede, her pazar kurulan yöresel pazara da değinir. Buna benzer bir pazarın da Erzincan'da kurulduğunu anlatır, aralarında kıyaslama yapar. Yusuf Paşa Camii'ne geçen yazar, Tanburi Cemil'den bahis açar. Sonra Topkapı'dan Aksaray'a kadar uzanan Millet Caddesi'nin iki yanında yapılan yeni yapıları anlatır, bunların çok da işe yarar yapılar olmadığını dile getirir.

Aksaray'da bulunan Valide Camii ve onun tarihinden kısaca bahseden yazar daha sonra İstanbul'un tarihi semtleri Eminönü, Çemberlitaş, Cağaloğlu, Laleli, Kumkapı vb. yerlerde bulunan evlerin yıkılıp yerine iş yerlerinin yapılmasını eleştirir. Mimar Kemalettin'in eseri olan Harikzedegan Apartmanları'nın yıkılıp otel yapılmasının planlanmasını eleştiren yazar, İstanbul'un simgesi olan ağaçlara da yer verir. İstanbul şehir hayatı için farklı bir pencere sunan kahvehanelere dikkat çeken yazar, özellikle "Erenler Kahvesi"nden bahseder.

Yolu sahaflara düşen yazar, burada Beyaz Saray kitapçılar çarşısından bahis açar. Buranın içinde yer alan Enderun Kitabevi'nin tarihinden kısaca bahseder. Yolculuğun ilerleyen safhasında Sultan Mahmut Türbesi'nin bulunduğu tarafta Ziya Gökalp'in mezarının yakınında Türk Ocağı'nın açılma hazırlığını aktarır. Divan Yolu'ndaki Han'da basmış oldukları mecmualardan bahseden yazar, o günlere özlem duyduğunu da ekler. Yazar, gezisine devam ederken bir zamanlar bakımsız olan; ancak sonrasında gerektiği değeri bulan Sultanahmet Semti ve Camisi'ne de değinmeden geçmez. Camii avlusunda Ramazan ayında kurulan kitap stantlarına dikkat çeker ve o stantlarda bulunduğunu anlatır. Soğuk Çeşme Sokağı'nın da hizmete açılmasını anlatan yazar, son durak olarak Gülhane Parkını anlatır.

İstanbul Gezi Yazıları -2- (1989) Haliç ile Çepeçevre İstanbul

Serinin ikinci kitabında Kutlu, İstanbul'u gezmenin bir adabı olduğunu, bunun ise Eyüp'ten başlayarak evliyalara ziyaret etmekle olacağını söyler ve geziye buradan başlar. Eyüp çarşısına değinen yazar, plastik eşyaların ne kadar yapma olduğunu dile getirir. Eyüp'te gezmeye devam eden Kutlu, buralarda yapılan tadilatın, Eyüp Sultan ve etrafındaki manevi havayı bozacağını, hatta orada bulunan esnafa da zarar vereceğini dile getirir. Küçük Saray Lokantası'nda bu duygular içinde yemek yer ve oradan ayrılır.

⁹ Mustafa Kutlu, *İstanbul Gezi Yazıları -2- (1989) Haliç ile Çepeçevre İstanbul*, Dergah Yayınları İstanbul, (2021b).

¹⁰ Mustafa Kutlu, *İstanbul Gezi Yazıları -3-(1992-93) Boğaziçi*.Dergah Yayınları, İstanbul 2022.

İlerleyen sayfalarda Mustafa Kutlu bir zamanlar Eyüp'te bulunan kebabçılara da yer verir. Hatta Eyüp'te Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde yoğurtçu ve kaymakçılardan da bahsettiğine dikkat çeker. Eyüp Sultan etrafındaki diğer türbeleri de ziyaret eder. Pierre Loti tepesine çıkan yazar, tepeden Haliç'in ve İstanbul'un hoş manzarasına hayran kaldığını ifade eder. Yolculuğun ilerleyen safhalarında yolu Akar Çeşmesine düşen yazar, bu çeşmenin akmamasına hayflanır. Haliç kıyısı boyunca gezisine devam eden yazar, Feshane'yi gezer ve daha sonra Ayvansaray'da çeşitli cami ve türbeleri ziyaret eder. Gezisinin devamında Balat'a gelen yazar, burada kurulan pazarda İnebolu'dan gelen ürünlerin satıldığı tezgahları anlatır. Balat'ta yıkımdan kurtulan ve onarılan camilere de değinen Kutlu, İstanbul'un on sekizinci kapısı olan Fenerkapısı'na da değinir. Eyüp'ten Cibali'ye kadar yürüyen Kutlu, neredeyse her camide ufak da olsa tadilat yapıldığına şahit olur. Yazar, sokaklar arasında gezerken farklı ve ilginç sokak isimleri ile de karşılaşır ve bunları da not eder. Kutlu, Unkapanı Köprüsü'nden karşıya geçip Haliç'in karşı tarafını da detaylı olarak kayda geçer. Unkapanı Köprüsü'nün ayağı altında kurulan Kuş Pazarı'na da uğrar. Sonra yolu Kağıthane'ye düşer. Orada çeşitli tekkeleri ve türbeleri gezip Haliç'e gelir. Ancak Haliç'in suyu o dönemde oldukça kirlidir. Hasköy'den Kasımpaşa'ya doğru yol alan yazar, burada gördüğü çeşitli yapılarla beraber, türbe ve çeşme dışında spor tesislerinden de bahseder.

Haliç ve çevresini gezme işini tamamlayan Kutlu'nun bir sonraki gezi rotası Süleymaniye Camisi ve avlusu, Eminönü ve Gülhane Parkıdır. Sarayburnu'ndan başlayıp yine sahil boyunca Yenikapı'ya doğru devam eder. Daha sonra yazar, İstanbul'a ilk geldiği sene oturduğu Akbıyık Caddesi'ne geçer. Orada eski günleri, hatıraları canlanır. Küçük Ayasofya semtine ve buranın bir de Ayasofya Cami'ne benzer kiliseden bozma camisi olan Küçük Ayasofya Cami'sine de uğrar. Kadırga Meydanı'na da gezen yazar, Kumkapı Sahili'ndeki balıkçıları da görmeyi ihmal etmez. Kumkapı'dan sonraki durağı ise Yenikapı'dır. Yenikapı'dan bahseden Kutlu, buranın efsanesine de yer verir. Samatya, şimdiki adı ile İstanbul Hastanesi'ni de anlatan yazar, bu civarda bulunan farklı kilise isimlerini de aktarır.

Kutlu, kara surlarının ilki olan Yedikule'den başlayıp Eğrikapı'da son bulan tarihi anlamda önemli olan sur kapılarının bir gezi rotası dahilinde tanıtır. Yazar, planlanmış olduğu gezi rotasında sadece surlara ve sur kapılarına değinmez, ayrıca bu kapıların etrafında görülmeye değer olan tarihi yapılar hakkında da bilgi verir.

İstanbul Gezi Yazıları -3- (1992-93) Boğaziçi

Serinin üçüncü ve son kitabında Kutlu, şehri gezmeye öncelikle İstanbul'un manevi mimarları olan evliyalara ziyaret etmekle işe başlamasının doğru olacağını dile getirir ve ilk durağı Beşiktaş'taki Yahya Efendi dergahı ve kabristanı olur. Daha sonra Ortaköy'e geçen yazar, buraları modernleşmeden nasibini almış yerler olarak zikreder. Modern semtin sahilinde yer alan Ortaköy Camisinin mimari farklılığına ve etraftaki esnafın iş yoğunluğuna dikkat çeken yazar, Ortaköy'de bulunan Defterdar İbrahim Paşa Camisinin de bakımsız ve cemaatsiz oluşuna vurgu yapar. Gezisine Bebek Parkı ile devam eden Kutlu, Bebek Camisinin ziyaret etmeyi de ihmal etmez. Türk edebiyatının önemli şairlerinden Tevfik Fikret'in Aşiyân adıyla bilinen evi ve mezarını da ziyaret ederek, oradan Fatih'in İstanbul'u fethederken inşa ettiği Rumeli Hisarı'na da çıkar. Sahil boyunca ilerleyen yazar, Baltalimanı'na uğrar. Oradan Emirgan Korusunu ziyarete eden yazar, İstanbul Boğazı'ndaki en büyük ve eski koylarından biri olan İstinye Koyu'na uğrar ve oradan Yeniköy'e gelir. Daha sonra Boğaziçi'nin en büyük koylarından birisi olan Büyükdere'yi dolaşır. Oradan suları ve böreği ile ünlü olan Sarıyer'e gider ve Sarıyer'in meşhur sularından içer.

Bundan sonra gezinin ikinci kısmı olan Anadolu yakasına geçen yazar, burada Anadolu Kavağı'na uğrar. Bu semti bunca kargaşa ve değişen düzen içinde kendini şehirleşmeden korumayı başarmış bir yer olarak tanımlar. Bu bakımdan buranın sakinleri ile gurur duyar. Anadolu yakasının bir diğer semti, Beykoz'a gelen yazar burada Beykoz Çayırı'na uğrar. Daha sonra bu yörede var olduğu düşünülen ve Fatih zamanında yaptırılmış olan Tokat Bahçesi'ni görmek ister, ancak şu an o bahçenin bulunduğu yere bir okulun yapılmış olduğunu görür. Beykoz'da bulunan Paşabahçe cam işleciliğini de gezen yazar, burada meşhur cam ürünlerini inceler. Yazar, Anadolu yakasını sahil boyunca Çubuklu İskeleye'ne, Kanlıca'ya, Göksu'ya, Kandilli'ye ve Çengelköy'e kadar gelir. Hatta buradan Küplüce'ye, Cahit Zarifoğlu'nun mezarını da ziyaret eder. Anadolu yakasının görülmeye değer bir mesire yeri olan Nakkaş Tepe'ye gezen yazar, oradan Boğaziçi'nin son semti olan Kuzguncuk'a giderek gezisini noktalamıştır.

Kutlu İstanbul'u gezisinin başından beri üç bölüme ayırır. Birincisi tarihi yarımada (sur içi) diye adlandırılan yerdir. İkinci bölge, Galata ve Beyoğlu'nu içine alan karşı anlamına gelen Pera'dır. Üçüncü bölge ise, Anadolu yakasında bulunan Üsküdar ve Kadıköy'dür. Temelde yazar aslında tüm yolculuğunu bu rota üzerinden yapar ve Anadolu yakasında gezisine son verir.

Mustafa Kutlu'nun Gözünden İstanbul'un Önemli Mekanları

1. Otogarlar

Yeni bir mekanı, şehri, ülkeyi gören insanın, seyyahın ilk karşılaştığı, gördüğü yerler genellikle ulaşım imkanlarıyla ilk ayak bastığı yerlerdir. Bunlar geçen yüzyılda limanlar, garlar iken, bu yüzyılda buna hava limanları da eklenmiştir. Mustafa Kutlu, İstanbul'a ilk defa şehirlerarası çalışan bir otobüsle, kara yolu ile gelir. Dolayısıyla İstanbul'da ilk ayak bastığı yer otogardır. Burası o tarihlerde surların hemen dışında, ancak İstanbul'un fethinde ilk girilen kapıya yakın bir bölge olduğu için Topkapı olarak adlandırılan Topkapı Otogarı'dır (Kutlu , 2021a, s. 14). Kutlu, Topkapı dışında kalan ve o dönemdeki adıyla Londra asfaltının bir tarafında Anadolu, diğer tarafında ise, Trakya Otogarı'nın yer aldığını da ekler (Kutlu , 2021a, s. 18). Eskiden İstanbul'a inişin bir başka simgesi de Haydarpaşa tren garıdır. Ancak demir yolu ulaşımına uzun yıllar yatırım yapılmamış olması onu geri plana itmiştir. Bu arada karayolu ulaşım imkanları genişlemiş, ilgi trenden ziyade otobüse kaymıştır. Kutlu, bu durumu en sade şekilde dile getirir: "Demiryollarımızın geçen yıllar içinde bir ilerleme kaydetmemesi, buna karşılık kara yolu taşımacılığının gün geçtikçe artması, otobüsle yolcu taşıyan şirketlerin çoğalması, yolların yapılması, köyden şehre göçün inanılmaz boyutlarda fazlaşması ve daha bir sürü sebep ile İstanbul'a iniş konusunda otobüs terminalleri "Haydarpaşa Garı'nı" gölgede bıraktı." (Kutlu , 2021a, s. 14).

Kara yolu ulaşımının demir yolu ulaşımının önüne geçtiğinin farkında olan yazar, bunun sebebi olarak da, hızlı şekilde köyden kente göçün artmasına bağlar.

2. Çarşı, Pazar ve Kitapçılar

İstanbul Türkiye'nin en büyük şehri olduğu gibi, Avrupa'daki pek çok ülkenin nüfusu kadar, hatta ondan daha fazla nüfusa sahip bir şehirdir. İstanbul bir kültür şehri olduğu kadar, çarşıları, pazarları ve kitapçılarıyla da zengin ve ünlü bir şehirdir. Çıkan dergi ve gazetenin çok büyük bir kısmı İstanbul'da basıldığı gibi, üretilen malların çok büyük bir kısmı da yine İstanbul ve çevresinde üretilmektedir.

İstanbul'un çarşı, pazar ve kitapçıları oldukça fazladır. Mustafa Kutlu da bizzat o yerlere gitmiş ve oralarda neler satıldığını, nasıl yerler olduğunu okurlarına anlatmıştır. Burada sadece yeni ürünler değil, antika değeri olan eski eşyaların satıldığı çarşı, pazarlar da vardır (Kutlu , 2021a, s. 19). İstanbul'un farklı

yerlerinde kurulan pazarlarına yer veren yazar, kimi zaman halk sayesinde doğaçlama kurulup meşhur olan pazarlara da dikkat çeker: “Surlardaki kemerli kapı ile vasıtaların geçtiği aralık arasında alan bölgede her pazar günü bir pazar kuruluyor. Eline üç beş parça satacak mal geçiren getirip bir köşede tezgâhım açınca bu “pazar” kendiliğinden ortaya çıktı. Sonra genişledi. Meşhur oldu.” (Kutlu , 2021a, s. 36).

Gezi yazıları okuyucuya sadece bir mekanı, bir yeri tarif etmekle kalmaz, içerisinde tarihi ve sosyolojik olaylara, değişimlere de yer verir. Kutlu'nun doksanlı yılları anlattığı bu gezi yazılarında, Sovyet Rusyası'nın dağılmasından sonra bu politikalarla yönetilen ülkelerde de büyük siyasi değişimler olmuştur. Bu ülkelerden pek çok insan İstanbul'a akın etmiş ve ülkelerindeki malları getirip burada satma yoluna gitmiştir. Hatta İstanbul'un Beyazıt, Süleymaniye, Aksaray semtlerinde Rumen pazarı, Polonya pazarı, Bulgar pazarı gibi müstakil Pazar adlarının olduğu mekanlar oluşmuştur. Yazar, Sahafların Kapalıçarşı'ya açılan kapısından çıkınca karşısında farklı ülke insanlarını ve araçlarını görür: “Yugoslav, Rumen, Bulgar, Macar, Polonyalı otobüsler sıra sıra dikiliyor. Bu ‘bavul turizmcileri’ en çok deri eşyaya rağbet ediyor.” (Kutlu , 2021a, s. 80).

İstanbul, Türkiye içinden her bölgeden, her şehirden gelen insanların oluşturduğu büyük bir şehirdir. Daha doğrusu 1950 sonrası köyden şehre göçlerin başladığı dönemde en çok göç alan şehirlerin başında gelir. Zamanla pek çok şehir insanının asıl memleketinden daha fazla nüfusun bir araya geldiği şehirdir. Dolayısıyla o şehirden gelen insanların kurduğu, çarşılar, pazarlar da zaman içinde oluşmuştur. Örneğin, Siirt pazarı, İnebolu pazarı gibi. “Her pazar İnebolu'nun sütü, yoğurdu, kaymağı, peyniri, çökeleği buraya taşınıyor.”dur (Kutlu, 2021b, s. 42).

Çarşı, Pazar deyince o dönemde Beyazıt Meydanı'nın hemen karşısında yer alan Sahaflar Çarşısı bir kültür, sanat ve edebiyat mahfilidir. Üniversite öğrencilerinin, hocaların, İstanbul'un entelektüel çevrenin uğradığı mekandır. Ancak bir süre sonra burası da ömrünü tamamlar ve tarihe karışır (Kutlu , 2021a, s. 78).

3. Sokaklar ve Caddeler ve Semtler

İstanbul'un her sokağı, caddesi ve semti bu şehre ayrı bir güzellik katar. Sokak adlarına dikkat çeken Kutlu, İstanbul'da yaşamış olan Veliyullahlara gereken saygının gösterilmediğine dikkat çekmiş bunu da dile şu şekilde ifade etmiştir: “Tuvalet tarafının bir duvarı sokağa açılıyor. Garip bir tesadüf ile bu sokağın Tanburi Cemil Sokağı olduğunu görüyorum. Tanburi Cemil'in de adı yine tuvalet duvarına yazılı.” (Kutlu , 2021a, s. 49). Tarihi binalar yıkılarak ya da hiçbir estetik zevk gözetilmeksizin yapılan plansız binaların şehrin silüetini, mimari yapısını bozduğuna işaret eden yazar, İstanbul'un en merkezi caddelerinden birisinin etrafında yapılan binalardan duyduğu rahatsızlığı dile getirir: “Topkapı'dan Aksaray'a kadar uzanan Millet Caddesi'nin iki yanında, yeni inşa edilen kayda değer hiçbir bina yok.” (Kutlu , 2021a, s. 49).

Ayasofya ve çevresi İstanbul'un en çok turist çeken mekânların başında gelir. Kutlu buralardaki tarihi yapılar üzerinde tadilat yapılmasına karşı olmamakla beraber, aslına uygun onarılmadığı için eleştirir. Bunlardan birisi d ehayır sever bir iş adamı tarafından onarılan Soğukçeşme Sokağı'dır. Yeşilli, sarılı , pembeli, görenlere kremalı pastaları hatırlatan evleri ile sokak; oturulan, yaşanılan bir yer olmaktan çıkıp, neredeyse seyredilen bir yer hüviyetine bürünmüştür. (Kutlu , 2021a, s. 122). İstanbul'un ilginç sokak isimlerine sahip olduğunu yazar gezerken fark ede: “Camiinin karşısında Kahkaha Sokağı... İstanbul'u dolaştıkça çok hoş sokak isimlerine adım başı rastlıyorsunuz.” (Kutlu, 2021b, s. 43). Yine aynı

şekilde Sütlaç Sokağı, Gevgirli Sokak..." (Kutlu, 2021b, s. 43), İncebel Sokağı" bunlardan bazılarıdır (Kutlu, 2021b, s. 55). Yahya Kemal'in "Sade bir semtini sevmek bile bir ömre değer."¹¹ dediği İstanbul'un her semtinde ayrı bir tarih, kültür ve hayatın yaşandığı mekanları vardır. Kutlu da bunun farkındadır ve İstanbul'un belli başlı semtlerine yer verir. Haliç'in kıyısında yer alan Kasımpaşa İstanbul'un eski ve köklü bir semtidir. Bütün yıkılmışlığına, bozulmuşluğuna rağmen yine de tarihi bir semt olduğu her yönüyle bellidir (Kutlu, 2021b, s. 99). Yine Boğaz, Haliç ve Marmara Denizi üçgeninde yer alan Eminönü, şehre gelen herkesin uğrak yerlerinden birisidir (Kutlu, 2021b, s. 108). Küçük Ayasofya semti, İstanbul'un mütevazı, kendi halinde bir semtidir (Kutlu, 2021b, s. 142). Balıkçıları ve meyhaneleri ile ünlü Kumkapı farklı bir yerdir (Kutlu, 2021b, s. 154).

Kutlu bazı semtleri gezerken oraların isimlerinin nereden geldiğiyle ilgili rivayetleri de kaydeder. Bunlardan birisi Ortaköy'dür. Eski adı Argion olan Ortaköy, Bizans devrinde Ayinos Fakas adını almıştır (Kutlu, 2022, s. 26). Bebek, Fatih Sultan Mehmet düzeni saptamak için buraya bir bölükbaşı göndermiş, baştaki zabitanın adı Bebek olduğu için semtin adı da öyle kalmıştır (Kutlu, 2022, s. 47). İstanbul'un birçok semti vardır. Ancak her biri değişen ve gelişen teknoloji ve ihtiyaçlar çerçevesinde değişime uğramış ya da bu değişimden az çok etkilenmişlerdir. Buna rağmen İstanbul'un değişmeden kalan semti olarak Boğaziçi kalmıştır.

5. Kahvehane, Hanlar ve Mezarlıklar

Mustafa Kutlu'nun İstanbul'a geldikten sonra iş hayatının neredeyse tamamı Çağaloğlu ve çevresinde geçmiştir (Işık, 2019, s.30). Öğretmenlik mesleğini bırakması da yayın hayatına girmesiyle ilgilidir. Mehmet Akif'in de soyadı olan Divanyolu Ersoy Han'da değil, o bölgedeki pek çok handa yayıncılık yapılmaktadır. Üçüncü hamur kağıtlara basılan bu eserlerde, gerçek anlamda bir kıymet ifade eden metinler üretildiğini de eklemeyi ihmal etmez (Kutlu, 2021a, s. 102).

Kahvehane ve kahvehane kültürü özellikle son iki yüz yılda oluşmuş farklı bir kültür. Buralar sadece çay içilen, sohbet edilen mekanlar değil, aynı zamanda bir edebiyat ve kültür mahfilleridir. Yazarın yetmişli yıllarda geldiği İstanbul'daki kahvehaneler ile, yarım yüz yıl sonraki kahvehaneler arasında büyük değişim olmuştur:

"...Çorlulu Ali Paşa Medresesi'ndeki Erenler Kahvesi'ne giriyorum. Burası dediğimiz gibi bir medrese. Sibyan mektebi ya da dershane olarak kullanıldığı söylenen geniş tek kubbeli oda ise nargile kahvesi. İşletmeci burada oldukça emek çekti. Bahçeyi düzenledi, döşemeye tuğla renkli altıgen taşlar yerleştirdi..." (Kutlu, 2021a, s. 80-81).

Bunun yanında 1880'lerde kurulmuş, asıl adı Ragıp Ağa'nın Kahvesi olan Pierre Loti Kahvesi gibi tamamen turistik kahvehaneler de vardır.

Diğer dinler de olduğu gibi mezarlıklar Türk ve Müslüman toplumlar için de çok özel mekanlardır. Osmanlı'dan beri mezarlıklara ayrı bir itina gösterilmiş, tarihsel olarak onlara bir değer yüklenmiştir. Günümüzde de tarihi mezarlıklar şehrin merkezinde kalmış, o şehrin geçmişle bağlantısı devam ettiren mekanlardan birisi olmuştur. Kutlu eserlerinde tarihi bir mezarlıklardan birisi olması dolayısıyla Kulaksız Mezarlığı'nı zikreder.

"Mezarlıklar arasında yokuşa vuruyorum kendimi. Sağda solda yıkılmış kavuklu, güzelim yazıları ile Osmanlı'dan kalma mezar taşları. Geçmiş hayatımızın ölümle noktalanmış bütünlüğünü o nesih, o

¹¹ Yahya Kemal Beyatlı, "Bir Başka Tepeden", *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü, İstanbul 1974, s.21.

sülüs, o talik yazılarda görmek, okumak mümkün. Hayata gösterilen itina ölüme de gösterilmiş.” (Kutlu, 2021b, s. 20).

İstanbul'da birçok tarihi ve dini şahsiyetin mezarının olduğunu hatırlatan yazar, geziye başlarken önce bu mekanların ziyaretiyle başlanılmasını salık verir. Örneğin, Eyüp Sultan, Yahya Efendi, Aziz Mahmut Hüdayi, Şeyh Devati, Ebul Vefa; Osmanlı padişahlarının mezarları gibi (Kutlu, 2022, s. 12-13). Anadolu yakasında şair ve yazar merhum Cahit Zarifoğlu'nun da mezarına ziyaret etmiştir. Eseri okuyanların merhumun mezarını ziyaret etmek isterlerse, daha kolay bulmaları için de kısa bir bilgi vermiştir:

“Küplüce Camii'nden aşağıya mezarlığa doğru iniyoruz. Sol tarafta Talu ailesinin geniş arazisi. Yüksek bahçe duvarları yenileniyor, yüzme havuzları falan, anlaşılın burası tam bir malikane olacak. Sağ yanımız mezarlık. ...Mermer mezarlar arasından geçerek Cahit Zarifoğlu'nun kabrine varıyoruz.” (Kutlu, 2022, s. 306-307).

6. Camii, Tekke ve Türbeler

Bir şehri öne çıkartan, değerli kılan yapıların başında mimari eserler gelir. Geçmişle günümüzü birbirine bağlayan bu mekanların başında da cami, tekke, türbe gibi eserler gelir. Sultanahmet Camii bunlardan birisidir. Caminin çevresi bir dönem sarhoşların, esrarkeşlerin mekanı gibi görünse de zaman içinde turistlerin yoğun olarak geldiği mekanlardan birisi olmuştur (Kutlu, 2021a, s. 108). Süleymaniye Camisini İslam aleminin en önemli yapılarından birisi olarak zikreden yazar, onun sadece yurt çapında değil, dünya çapında bir eser olduğunu ve haklı bir üne sahip olduğu belirtir (Kutlu, 2021b, s. 104). Kutlu bazen de gezerken karşısına çıkan tarihi eserlerin, camilerin ismiyle beraber, yapılaş hikayelerine de eserinde yer verir. Bunlardan biri Kazasker İvaz Efendi Camisidir. Aslen Alanyalı olan İvaz Efendi, manavlıkla iştigal eden bir kimsedir. Ancak daha sonra Anadolu ve Rumeli Kazaskerliğine kadar yükselmiş birisidir (Kutlu, 2021b, s. 35). Yine Fatih devri devlet adamlarından Akbıyık Muhyiddin Efendi tarafından inşa ettirilen Akbıyık Camii (Kutlu, 2021b, s. 138). Yazarın özellikle Batılılaşma ile Avrupa sanatı ve mimarisinin örnek alınmaya başladığı son iki yüz yıl içinde yapılan Tophane'deki Nusretiye, Dolmabahçe ve Ortaköy camilerine ayrı bir yer ayırır (Kutlu, 2022, s. 32).

İstanbul'u gezerken Mutafa Kutlu daha önce birçok kişinin dikkatini çekmeyen yapılara da yer vermiştir. Bunlardan birisi Gümüşsuyu Tepesi'nde yer alan ve çoğu kişinin bilmediği Kaşgari Tekkesi...” (Kutlu, 2021b, s. 21). İstanbul hem tarihi hem de manevi şahsiyetlerin çok olduğu bir yerdir. Bunu bilen halk ne zaman bir çıkmaza düşse, bu manevi zatlardan dua vasıtasıyla yardım ister, onları ziyaret eder. Kutlu, gezisi esnasında bu mekan ve çevresindeki manzarayı da kayda geçirir:

“Sarıyer'den Rumeli Kavağı'na doğru giderken yol üzerinde “Telli Baba” ile karşılaştık. Burası bir türbe ve hakkında pek çok rivayet anlatılıyor. Ne var ki bütün bunlar dönüp dolaşıp halk arasında bir noktaya teksif edilmiş. O da Telli Baba'yı ziyaret eden genç evlilerin ömür boyu mutlu olacakları. Bunun yanı sıra evde kalan kızların kısmetinin açılması için türbeye gelip dua ettikleri de vaki”. (Kutlu, 2022, s. 177).

Mustafa Kutlu, İstanbul'u gezerken sadece mimari yapılara, ilk bakışta göz eğelen yerlere değil, şehrin sosyolojisine etki eden çevrelere de dikkat kesildiği anlaşılmaktadır. İstanbul tarihi mimari eserleri bakımından zengin bir yer olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Tarihi çeşmeler bunlardan bir tanesidir. Kimi çeşmeden su akmasa da çeşme adıyla ve mimari yapısıyla o semtin içinde dimdik ayakta. Zal Sokağı'nın Haydar Baba Sokağı ile kesiştiği köşe başında yer alan, adı Akar Çeşme olup da kendisi akmayan çeşme, bunlardan bir tanesidir (Kutlu, 2021b, s. 27). Yine Roman vatandaşların önünde araba yıkadığı Ağaçalı Çeşme bir başka örnektir (Kutlu, 2021b, s. 38). Haraççıbaşı Sokağı'nın başında, eski harflerle kitabesi ve görkemli yapısı ile dikilen Cumhuriyet Çeşmesi bir başka örnektir. (Kutlu, 2021b, s.

56). On adet lülesinden su aktığı “On çeşmeler” olarak da adlandırılan İshak Ağa Çeşmesi, Beykoz’un en güzel çeşmelerinden bir tanesidir (Kutlu, 2022, s. 202).Sadece bunlar değil, İstanbul, farklı medeniyet ve kültürlerle başkentlik yapmış bir şehirdir. Burada sadece bu mimari eserler değil, kiliseler, kasırlar, hamamlar gibi tarihi yapılar da vardır.

İstanbul mimari yapılarının yanında çınar, servi, ıhlamur, erguvan, ıhlamur, sarmaşık ve daha yüzlerce çeşit ağaç ve bitkisiyle de zengin bir şehir (Kutlu, 2022, s. 19).

Sonuç

Modern Türk Edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Mustafa Kutlu’nun daha öncesinde yazmış olup 2021-2022 senelerinde kitaplaştırdığı toplam üç cilt olan, İstanbul’u konu alan gezi yazısı formunda kaleme almış olduğu kitapları bu çalışmada incelenmiştir. Bu kitaplardan yola çıkılarak tarihi ve turistik bir şehir olan İstanbul ile ilgili aşağıda yer vereceğimiz sonuçlara ulaşılmıştır:

Kitaplarda Mustafa Kutlu’nun ilk kez İstanbul’a geldiği 1972 yılı ve sonrasında İstanbul’una yer verilmiştir. Dolayısı ile eski ile yeni İstanbul arasında bir karşılaştırmaya gidilmek istenirse bu kitaplar bize bu imkânı sağlayacak önemli kaynaklardır. Yine bu kitaplarda İstanbul’u ana başlıklara bölecek olursak, mekânları, doğal güzellikleri, mimarisi vs. yönünden anlatılmış ve kendinden önce yazılmış gezi kitaplarına farkı bir bakış açısı geliştirerek İstanbul farklı yönleri ile anlatılmıştır. Normalde turistlerin ilgisini çekmek için en ünlü yerleri ele almak yerine, bu kitaplarda biraz daha göz ardı edilmiş, belki de İstanbul’un yerlileri tarafından bile unutulmuş mekânlara, mimari güzelliklere değinilmiş ve onlar da okuyucuya tanıtılmak istenmiştir. Yazar, İstanbul hakkındaki düşüncelerinin yanındaengin edebiyat birikiminden de yararlanmıştır. Yeri gelmiş gezdiği yerlerde daha önce bulunmuş olan şairlerin, yazarların anılarına ya da dizelerine de yer vermiştir.

Mustafa Kutlu’nun İstanbul’u gezerken gördüğü ve yazılarında vurguladığı bir diğer husus, İstanbul’un ciddi anlamda değişim ve dönüşüm geçirmiş olduğu gerçeğidir. Yazara göre bu değişim yanlış bir şekilde gerçekleşmiş ve en net bozulma mimaride olmuştur. Bu durumu dile getirirken yapıların manevi havasının bozulmuş olduğunu ve bu durumdan derin bir üzüntü duyduğunu üç kitabında da ayrı şekillerde dile getirmiştir. Yapılan gözlemlere yazarın perspektifinden yorumlar eşlik etmekte ve yer yer düşülen dipnotlarla okuyucu yönlendirilerek mekânlar hakkında detaylı bilgi edinmesi sağlanmıştır. Yine yazar gezi sırasında gezdiği ve gördüğü yerleri okuyucuya aktarırken sohbet havasında, sanki okuyucu karşısındaymış gibi akıcı bir üslup ile anlatmıştır.

Kutlu, İstanbul’u gezisinin başından beri üç bölüme ayırmıştır. Birincisi tarihi yarımada (sur içi) diye adlandırılan yerdir. İkinci bölge olarak Galata ve Beyoğlu’nu içine alan karşı anlamına gelen Pera’dır. Üçüncü bölge ise Anadolu yakasında bulunan Üsküdar ve Kadıköy’dür. Temelde yazar aslında tüm yolculuğunu bu rota üzerinden yapmış ve Anadolu yakasında gezisine son vermiştir. Çizmiş olduğu bu rota ile okuyucuları üzerinde de İstanbul nasıl gezilmeli konusunda bir fikir oluşturmuştur.

Kaynakça

Ahmet Midhat Efendi (1309/1892), *Sayıyadâne Bir Cevelan*, İstanbul: Kırk Ambar.

Ahmet Mithat Efendi (2015), *Avrupa’da Bir Cevelan*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Asiltürk, Bâki (2000), *Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Ayvazoğlu, B. (2003), *Divanyolu: Bir Caddenin Hikayesi Fethin 550. Yılına Armağan*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Ayvazoğlu, B. (2003), *Geceleyin Dersaadet*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (2010), *Dersaadet'in Kalbi Beyazıt*, İstanbul: Heyamola Yayınları.
- Beyatlı, Y. K. (1974), "Bir Başka Tepeden", *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü.
- Coşkun, Menderes, "Seyahatname, Türk Edebiyatı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, C. 37, s. 13-16.
- Ercilasun, Bilge (1996), *Ahmet İhsan Tokgöz*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Findley, Carter V. (1999), *Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Işık, K. A. (2019), *Mustafa Kutlu Hikayelerinde Kentli İnsan Olmak*, İstanbul: Dergah Yay.
- İlgüner, Mücteba (1995), "Evliya Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, C.11, s. 529-533.
- Koçak, A. (2016), "İstanbul Sahillerinde 'Kayıkla Bir Cevalan'", *Osmanlı İstanbulu IV*, ed. Feridun M. Emecan, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, k İstanbul 2016, s. 609-632.
- Koçak, A. (2020), "Bir Osmanlı Aydını Ahmet İhsan Avrupa'yı Nasıl Gördü Ya da Bir Osmanlı Aydınının Avrupa İzlenimleri", *Servet-i Fünûn Dergisi ve Servet-i Fünûn Topluluđu Edebiyatı*, ed. Ali Kurt, Akademik Kitapları Yayınları, İstanbul, 2020, s. 69-103.
- Kutlu, M. (2021a). *İstanbul Gezi Yazıları -1- (1986) Topkapı'dan Topkapı'ya*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kutlu, M. (2021b). *İstanbul Gezi Yazıları -2- (1989) Haliç ile Çepeçevre İstanbul*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kutlu, M. (2022). *İstanbul Gezi Yazıları -3-(1992-93) Boğaziçi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Örgen, E. (2011), "Edebiyat Tarihleri ve Gezi Türü", *Hece Gezi Özel Sayısı*, S. 174-175-176, Haziran-Temmuz-Ağustos 2011, s. 141-144.
- Taner, H. (1984), *Berlin Mektupları : Viyana'nın Atlattığı Vartalar (Gezi Notları)*, Ankara : Bilgi Yayınevi.
- Tanpınar, A. H. (2006), *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 3. bs. İstanbul: YKY.
- Tanpınar, A. H. (2016), *Beş Şehir*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tezcan, Nuran (2009), "Seyahatname", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, C. 37, s. 16-19.
- Yirmisekiz Mehmed Çelebi, *Paris'te Bir Osmanlı Sefiri: Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi*, haz. ve sad.: Şevket Rado, 7. bs. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.